

Роман Голик

УДК 821.161.2-4-94(477.83-25)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТА МЕМУАРНО-ЕСЕЇСТИЧНИЙ ОБРАЗ ЛЬВОВА: НА ПЕРЕХРЕСТІ ТРАДИЦІЙ

У статті зроблено короткий огляд мемуаристики та художніх творів, присвячених Львову, від першої згадки про місто до сьогодні. Автор аналізує, як образ давнього міста (до 1772 р.) змінився образом модерної столиці Галичини. Простежено взаємозв'язок між образом Львова у художній літературі та його еквівалентами у середньовічній, ранньомодерній і новітній культурі. Показано, як місто стає водночас об'єктом міжкультурної та міжлітературної взаємодії і конкуренції.

Ключові слова: Львів, образ, література, мемуаристика, культура.

Roman Holyk. The picture of Lviv in literary works and memoirs: at intersection of traditions

The essay briefly reviews the memoirs and the literary works dedicated to Lviv from the first mention of the city to present day. The author traces how the image of the old city (to 1772) was replaced by the image of the modern capital of Galicia. The paper reveals the relationship between the image of Lviv in the analyzed literary works and its equivalents in medieval, early modern and modern culture. It is shown how the city becomes and object of both intercultural and interliterary interaction and competition.

Key words: Lviv, image, literature, memoirs, essay, culture.

Міф Львова давно живив уяву читачів Центрально-Східної Європи. Образ “міста на перехресті чи роздоріжжі культур” цікавив письменників, есеїстів, мемуаристів, які його фіксували, а згодом і дослідників, які стали його вивчати. Лише впродовж 1990–2000-х рр. з'явилося кілька праць, що так чи так торкались цієї тематики: у контексті “львівського тексту” (праці С. Андрусів [1]), “львівської белетристики” (есеї Я. Васильковського [64]) й “Львова як тексту”, який представники різних народів і поколінь прочитують та “переказують” по-своєму (праці Г. Грабовича [13], Я. Грицака [46], К. Котинської [49, 53], О. Гнатюк [9]). Опубліковані й дослідження, присвячені фольклорному образу Львова та львівському фольклорному тексту (праця В. Сокола [27], монографії О. Харчишин [37] тощо). Маємо й дослідження, що вивчають образ галицької столиці та інших міст Галичини як тло, на котрому розгортається художня нарація, зокрема у творах Івана Франка (М. Легкий [24], Р. Горак [12], М. Калиняк [16]); студії над взаємозв'язком архітектури й мистецького образу міста

(М. Прокопович [58]), праці, присвячені його міфіві [10, 11] або порівнюють образ Львова з образами інших міст [41]. Частина студій побудована на україноцентричній візії Львова, друга – на ідеї його мультикультурності [50-52]. Таке різночитання визначила не проста історія міста: його етнічне обличчя, культурний пейзаж та державно-політична приналежність кілька разів змінювалися. Дана стаття – спроба розглянути тексти про Львів не лише як літературні конструкції, створені художнім мисленням, а й як продукт суспільних уявлень та реалій, серед яких вони виникли.

“Давнє місто”: генеза образу в середньовічному й ранньоновітньому письменстві. Витоки образу Львова знаходимо, передовсім, у Галицько-Волинському літописі, де під 1256 р. це місто фігурує у контексті пожежі Холма. Із цього моменту воно стає об’єктом давньоруської літописної традиції. Однак у текстах цих хронік “город Лева” згадується лише принагідно, як сцена, на якій (або поблизу якої) розігруються історичні події.

Натомість коренів присвяченої місту “львівської” мемуаристики та есеїстики слід шукати у ренесансному літературному дискурсі, зокрема в текстах Бартоломія Зіморевича. Його “Leopolis triplex / “Потрійний Львів” [14] чи не вперше формував міф міста та його історії, увиразнюючи три сучасні автору пласти: руський, німецький та польський, кожному з яких відповідало своє, інше місто. Перший у тексті Зіморевича асоціювався з первісним, архітектурно недолугим княжим Львигородом. Другий – з готичним, упорядкованим Лембургом. Третій – найдосконаліший – з польським Леополісом чи, власне, Львовом. Так цілісна візія розпадалася тут на три образи трьох у чомусь схожих, але різних міст. Водночас Зіморевичів твір – саме панегірик польському Львову: первісне руське місто було для нього лише його віддаленим прообразом, а готичне – ближчою за часом моделлю. Зрештою, про це свідчила й композиція хроніки, в якій прозовий виклад був збагачений чисельними книжними метафорами й алегоріями та узагальнений поетичними висновками. Подібну концепцію Львова як міста польської культури формувала й хроніка Яна Томаша Юзефовича, яка, однак, мала вже риси класичного літопису [47].

Тієї ж думки щодо Львова дотримувався ще один панегірист тогочасного Руського воєводства й утопічної Сарматії загалом – Себастьян Фабіан Кльонович. У своїй “Роксоланії” він поетизував “столицю Русі” – Львів як місто храмів та форпост християнства:

Львове священний, скеле марпейська, хай щастить тобі завжди,
Віру святу бережи, не залишай у біді.
Храми прекрасні, відомі у світі, й обитель свята,
Замок і мури, вали й вежі – це сила твоя...
Гори високі твої сягають до хмар темно-синіх,
Також будівлі дахи аж до небес піднялись

Пер. з лат. В. Маслюка [33, 149].

Поет (так само, як згодом це робили подорожні) прославляв місто на перетині шляхів не лише як християнську твердиню, а й як рай для торгівців, край розмаїтих екзотичних товарів. При цьому одні автори, як Евлія Челебі, на підставі чуток зображували Львів казковим містом, виразно гіперболізуючи кількість його палаців, укріплень та храмів. Натомість ті мандрівники, які зупинялися у місті надовше, як Мартін Ґруневеґ, доволі докладно та об’єктивно описували його вулиці, площі та споруди. Проте й вони захоплювалися “альтаном посеред раю” чи “Венецією на суходолі”, як називали Львів.

На цьому тлі ранньомодерний руський / український образ міста виглядав не дуже вибагливо. З одного боку, у своїх текстах місцеві русини скаржилися на свою маргіналізованість у міських мурах, на те, що вони терплять метафоричну неволю єгипетську від польської влади Львова. З другого боку, руські автори наголошували на власних правах, підкреслюючи, що місто “фундоване на чотирьох народах”: первісній “русі” та пізніших “ляхах” (поляках), євреях і вірменах. Разом із тим у панегіричних віршах руські поети (зокрема, близькі до львівського Ставропігійського братства) оспівували Львів-Леополіс як руське місто зі строгим королем-левом у гербі, вважаючи його символом Корняктову вежу Успенської церкви, яку також возвеличували [34, 503, 511, 520]. У прозових руських (українських) текстах раннього нового часу Львів також був репрезентований із погляду мешканців Руської вулиці та парафіян Волоської церкви. Про це свідчив т. зв. Львівський літопис XVII ст., який приписують Михайлу Гунашевському [4, 99-124.]. Тут місто зображене ареною постійного протистояння між “латинниками” (поляками) та православною руссю, представники якої, починаючи уже з 1648 р., зображені прихованими прихильниками Богдана Хмельницького. Ця львівська хроніка – сукупність відносно розлогих описів боїв козацьких військ, які відбувалися поза Львовом, і не менш детальних описів міської повсякденності: частих епідемій, пожеж, голоду, на тлі чуток про дива. Водночас саме тут зустрічаємо руський образ облоги Львова 1648 р.: картину міста, загроженого війною. Зрештою, саме збройні конфлікти XVII–XVIII ст. спричинили занепад культури “столиці Русі”, яку прославляли Зіморевич та Кльонович.

“Нове місто”: образ Львова у XIX–XX ст. Після 1772 р. Львів став столицею новоутвореної Галиції й Лодомерії у кордонах Австро – Угорської монархії. Тож упродовж XIX ст. склався новий стандарт текстів про Львів, який у багатьох рисах зберігся й донині.

Австрійську “леополітану” можна поділити на дві категорії: тексти, що фіксували погляд іззовні та зсередини. Так, наприклад, австрійський чиновник із Чехії К. Зап, котрий певний час мешкав у Львові і навіть акліматизувався в цьому середовищі, згодом описав своє перебування у місті, барвисто описуючи його привабливі та непривабливі сторони [21]. Натомість, аналізуючи місцеву рецепцію Львова, варто згадати не лише написані в тогочасному науковому стилі історії міста пера І. Ходіницького (“Історія столичного королівств Галиції й Лодомерії міста Львова: від його заснування аж до нинішніх часів”, 1829) та Д. Зубрицького (“Хроніка міста Львова”, 1844), але, наприклад, пізніші розлогі мемуари Бенедикта Григоровича [45, 35-353.]. На їхніх сторінках бачимо Львів очима австрійського урядовця середини XIX ст.: кар’єрний шлях пересічного службовця, його мешкання, економічні проблеми на тлі “спокійних” часів та картину Львова під час бурхливого 1848 р. Своєрідним продовженням цієї традиції стали спогади львівського урядника кінця того ж століття – К. Хлендовського (“Спогади. Галичина 1843–1880”) [44]. Смісловим центром “його” Львова стає цісарсько-королівське Намісництво та щоденні клопоти тих, хто там працює. Натомість образ самого міста у К. Хлендовського перетворюється на галерею портретів тогочасної польської інтелігенції (часто досить дошкульних). Саме наприкінці XIX – на початку XX ст., коли жив К. Хлендовський, зароджується міф “щасливого Львова”: веселого, молодого, динамічного міста. Яскравий приклад цьому – “Шпага – багнет – ланцет” С. Лясковницького [50] (спогади, видані уже після Другої світової війни). Тут, з одного боку, вибудовується образ “медичного” Львова, осердям якого для автора стала хірургічна клініка (звідси – “ланцет”). На протилежному полюсі тексту – напівбогемний світ львівських кав’ярень

і товариське життя в численних спортивних клубах (звідси – “шпага”). Натомість для А. Закшевського (“Санаторій Маріївка і медицина” [65]) Львів асоціюється з медичним факультетом університету, яким він був на початку ХХ ст., і своєрідним світом санаторію “Маріївка”, що зник разом із цим самим закладом. Водночас у “Незаписаному стані служби” С. Василевського [63] Львів до першої світової війни зосереджений, в основному, довкола університету, бібліотеки Оссолінських та середовища польських інтелектуалів загалом. Натомість із погляду М. Опалека (“Про Львів і мою молодість”) Львів його юних літ – це передусім Личаківське передмістя, на тлі якого формується життя міського інтелектуала кінця ХІХ – поч. ХХ ст. [56]. Австрійський Львів в уяві К. Шлеєна (“Lwowskie gawędy”) – місто польських національних свят, а zarazом вуличних батярських пісень, будинкових дозорців – “шимонів” і захарашених речами кімнат [59]. Окремо слід згадати суто художні еквіваленти “польського Львова під австрійською вівіскою”. Серед них, як правило, вирізняють роман Я. Парандовського “Небо пломеніє” [31]. Ескізний образ Львова (вулиця Карла Людвіка, св. Терези, Академічна, Леона Сапеги, єврейська дільниця, Гетьманські вали) на сторінках твору супроводжує долю головного героя Теофіла. Атмосфера міського життя за австрійських і польських часів тонко передана у Ю. Вітліна (“Мій Львів”) [7, 62]. У контексті цих мемуарів місто перетворюється в напівсонний колаж, де реальні події переплітаються з чистими витворами фантазії. Зрештою, слід згадати й “Безгрішні роки” та “Усміх Львова” популярного у міжвоєнний час К. Макушинського [55]. Тут також бачимо картину безжурного міста – що стає вдалою ареною для життя австрійських гімназистів, а також повоєнний міф “завжди вірного” Польщі Львова – міста “орлят”. Окремо треба згадати видану у міжвоєнний час повість Мирослава Безлуди (псевдонім Ф. Ноймейера) “Академія Юзька” [42], де постає “інший” австрійський Львів: світ львівських вулиць і міського пролетаріату, у середовищі якого панує своєрідна говірка – “балак”.

Водночас саме у спогадах та художніх творах, які торкаються австрійського Львова, зароджуються дві основні тенденції місцевої мемуарної традиції. З одного боку, створення образу неповторного багатокультурного міста – “осідку трьох митрополитів”, де співіснують різні народи. З другого – протиставлення Львова польського українському. Так, наприклад, у “Спогадах мого життя” О. Барвінського Львів – місто “Просвіти”, народовців і москвофілів, “Слова” і “Діла”; українське місто, яке захоплює людину і надовго залишається у пам’яті: “розкрився перед моїми очима Львів, положений в глибокій кітловині <...>. Однак над цілим Львовом виринула величава катедра св. Юра з митрополичою палатою на заході, неначе б станула на сторожі столиці князя Льва. До нині осталося у моїй тямці незатерте вражінє сеї живописної картини, яка розкрилась передо мною від личаківської рогачки і сего першого мого в’їзду до столиці краю, де мала куватись моя доля і моя будучина” [2].

Схожі асоціації (однак на іншому хронологічному відрізку) бачимо, наприклад, у “Моєму житті” С. Шухевича [39]. Тут відображені психологічні зміни у ставленні до Львова – від юнацького розчарування до злиття людини з міським ритмом життя. Для Шухевича Львів кінця ХІХ – середини ХХ ст. – це навчання в Академічній гімназії та університеті на тлі товариського життя львівських українців, австрійський суд, і, нарешті, резонансні судові процеси 1920–1930-х рр., в яких автор спогадів брав активну участь.

Український образ австрійського Львова бачимо, зокрема, у прозі І. Франка (“Для домашнього вогнища”, “Лель і Полель”, “Батьківщина”, “Гриць і панич”, “Герой поневоли”, “Різуни” тощо). Тут персонажі вписані в пейзаж реального Львова з Ратушею, площею Ринок, будинком Галицького сейму, Стрільницею

на Курковій, Бригідками, Пелчинським ставом, вулицею Пекарською, пляцом Мар'яцьким, Єзуїтським городом тощо. Львів для героїв Франка стає водночас місцем розваг і злочинів, місцем щастя й сімейних трагедій, місцем, що приваблює, а водночас лякає та відстрашує своїми масштабами [36]. Такою, зрештою, була столиця Галичини в житті самого Франка – місто, в якому він прожив майже усе життя, в якому його прославляли, але й маргіналізували та піддавали остракізму за нібито вчинені злочини тощо.

Для молодшого Франкового сучасника, історика І. Крип'якевича Львів також був об'єктом наукових студій та особливої емоційної прив'язаності. Крім того, під егідою “Просвіти” дослідник видав популярний синтетичний нарис історії українського Львова. Зрештою, опубліковані у 1932 р. “Історичні проходи по Львові” І. Крип'якевича заслужено здобули славу канонічного путівника по місту не лише серед львівських українців [22]. Ця книжка часто привертала увагу вчених як джерело інформації та об'єкт дослідження, але водночас була різновидом естетіки у стилі літературних прогульок. Натомість схожі за задумом львівські есе адвоката О. Надраги (1888–1962) мали складнішу долю. Частина з них було надруковано у 1930-х рр. – насамперед, у газеті “Діло”. Згодом їх мали зібрати й видати окремою книжкою. Проте події 1939 й наступних років перекреслили ці плани. Друга частина цих есе була опублікована у львівській та краківській українській пресі воєнного часу. Третя залишалася в рукописах аж до 2004 р., коли завдяки ентузіазму К. Курилишина більшість опублікованих та неопублікованих досі львівських оповідань (чи “фейлетонів”) О. Надраги побачила світ під назвою “Серед львівських парків” [30]. Мемуарна перспектива цього збірника – також прогулянки Львовом, однак прив'язані до окремих будівель, територій та подій. Тому кут зору есеїста (чи фейлетоніста) постійно змінюється: від околиць костелу св. Анни до Стрийського парку.

Перша світова війна та повоєнні події змінили давніші уявлення про Львів, загостривши відчуття різниці між польським та українським містом. Ця трансформація торкнулася і мемуарів, і художньої прози та поезії. Насамперед, це стосувалося образу українсько-польського воєнного протистояння. Польська мемуарна і художня література про ці події була досить масштабною. Зокрема, однією з улюблених тем тут став міф про львівських дітей, які воюють з українськими “загарбниками” (повість “з часів оборони Львова” “Igraszki Lwowskie” Я. Зигми (1932). Саме цей сюжет став одним з основних у другому творі того ж М. Безлуди – “Юзько – польський солдат” (1934), де львівський “батяр” під впливом війни з українцями перетворюється на свідомого поляка. І тут і там домінує образ міста, яке стає плацдармом бойових дій 1918–1919 рр.

Найвідоміший образ міжвоєнного Львова у польській літературі зустрічаємо на сторінках “Високого Замку” С. Лема [25]. У творі Лема репрезентоване “незвичайне” місто – місто дуже особистих вражень, які переживає дитина, а потім юнак. Не випадково центрами цього “світу пам'яті” стають батьківське мешкання письменника на вулиці Браєрівській, цукерні, школа біля Порохової вежі чи сам Високий Замок – місця, які міцно ввійшли у молодечу свідомість майбутнього літератора. Водночас картина Львова у Станіслава Лема змінюється в міру того, як розгортається його розповідь. Оптимістичний на початку книги образ міста поступово обростає песимізмом: спогади завершуються згадками про передвоєнні клопоти, війну і знищення єврейського гетто. Зрештою, Львів дитинства стає для автора мертвим містом, від якого залишаються лише спогади. Натомість для інженера та історика архітектури В. Шольгіні важливим є символічний зв'язок між містом Лева і будинком, де пройшло його дитинство і юність. Образ дому, в дверях якого вмонтоване залізне кільце з головою лева

“Дім під залізним левом”), в його уяві пов’язаний із недалекими магазинами та гімназією. Зрештою, цей ланцюжок асоціацій веде до цілісної картини міста, проникнутої атмосферою казки та свята. Водночас і тут, і в кількатомному “Тамтому Львові” авторства того ж В. Шольґіні [60], як справедливо зауважує Г. Грабович, чітко простежується концепція “недопущення Іншого”, українського погляду на місто [13]. (Ця тенденція досить поширена і у польській, і в українській мемуаристиці. Одним із нечисленних винятків тут є, здається, лише спогади Ю. Вітліна, де в напівсонній візії Українські Січові стрільці братаються з польськими “оборонцями Львова” [7]). У дещо іншому ключі Львів постає на сторінках “Зелених часів” А. Баумгартена [40]. Тут наскрізним мотивом стає гумор, а головною темою – роки, проведені у ІХ львівській гімназії, навчання і відпочинок львівських школярів у 1920–1930 рр. (Хронологічним попередником цієї книги стала збірка оповідань із життя львівських гімназистів за Австрії “Ацяки з першого А”, яку ще в міжвоєнний період видав Ю. Каден-Бандровський [48].) Натомість для М. Тировича (“Спогади про культурне і товариське життя Львова 1918–1939”) тогочасний Львів – це не стільки архітектурні пам’ятки, як польське журналістське, літературне та мистецьке середовище, сформоване в їх інтер’єрі [61].

В українському літературному та мемуарному дискурсі образ Львова 1920–1930 рр. подібний, але водночас і мало схожий на той, який створила польська література. Насамперед, це стосувалося спогадів про листопадові дні 1918 р. у Львові (Л. Цегельського, М. Гуцуляка, частково – О. Кузьми), де виникає образ давнього княжого міста, яке січові стрільці намагаються визволити з рук польських окупантів. У цьому ж річищі вибудована концепція й решти українських спогадів, що торкаються міжвоєнного Львова. Серед них слід окремо виділити мемуари Л. Біласа [6], у чомусь схожі на книжки Ю. Вітліна і С. Лема. Львів Біласа – не тільки щоденна реальність 1930–1940-х рр. Це вихідний пункт роздумів про психологію дитинства і молодечих років, про геополітичну ситуацію в Європі і те, як її сприймали українці, про зміни у світогляді тогочасного львівського інтелігента і про їх причини. Тут місто – категорія не тільки історична, а й історіософська. Проте більшість спогадів львівських українців мають фактологічний або ж “сентиментально-фактологічний” характер. Так, наприклад, мемуари В. Барагури сконцентровані довкола навчання в університеті та довкола студентського побуту в Академічному домі [3]. Численні спогади присвячені також окремим організаціям, як, наприклад, українській Академічній гімназії та Духовній семінарії (пізніше – Богословській академії), гімназії Українського Педагогічного Товариства імені Іллі та Івана Кокорудзів, гімназії Сестер василіанок у Львові тощо. В інших випадках Львів постає як сцена, на якій проходять події родинної історії. Це, наприклад, мемуари Л. Крушельницької, присвячені трагічній сазі її розстріляної родини та львівського інтелігентського середовища міжвоєнного часу [23]. Однак у текстах цього типу персоналії їхніх героїв – львів’ян, переважно, превалюють над цілісним образом міжвоєнного міста. Воно з’являється лише як тло, контекст, периферія. Винятком стали нечисленні твори українських письменників, присвячені львівській вулиці. Тут слід згадати, зокрема, невеликі повісті та оповідання Б. Нижанківського (“Брат Місько”), І. Керницького (“Герой передмістя”), О. Лисяка (“Моє середмістя”), призначені для дітей оповідання І. Щурат-Гургули тощо. (Ці тексти – набуток повоєнної української діаспорної літератури). Поряд із тим виникає й поетичний образ міжвоєнного Львова. Це близьке, але водночас відчужене від людини місто “мертвих авт”, плакатів, і “панів у сірих плащах”, місто цинічне і водночас містичне, таємниче – так, як у поезії Б.-І. Антонича.

Треба зауважити, що образ довоєнного, польського Львова в мемуарах та художній літературі плавно переходить в образ Львова 1939–1941-х рр. та зливається з картиною воєнного міста. Наприклад, спогади Р. Волчука [8] містять три компоненти. Передвоєнний Львів вони відтворюють крізь призму родинної історії. Львів 1939 р. – з огляду на суспільні зміни, викликані приходом радянської влади (“визволителів”), Львів 1941–1944 рр. для Волчука – це місто німецького “нового порядку” – з одного боку, та активного життя українських організацій – з другого. Так само й у пам’яті О. Тарнавського – автора “Літературного Львова. 1939–1944” місто асоціювалося насамперед з товариським і творчим життям українських письменників під радянським (1939–1941) та німецьким (1941–1944) режимами.

Водночас образи радянського і німецького Львова в мемуарах існують не тільки разом, а й окремо. Так, з одного боку, виникає картина “сірого” радянського Львова 1939–1941 рр. Це місто шокує його “корінних” мешканців, але водночас приваблює “прибульців зі Сходу”, як у романі Вілени Марської (псевдонім М. Струтинської) “Буря над Львовом” або у збірнику спогадів “Західна Україна під большевиками” за редакцією М. Рудницької. У цьому плані польський та український образ міста несподівано зближуються. При цьому польське бачення подій радикальніше, ніж українське. Польські автори зображають україно-радянський Львів абсолютним нонсенсом, містом черг і злиднів. Доказ цього – спогади Я. Дабулевич-Рутковської “Поезія, проза, драма” [43]. Тут Львів стає місцем, де закладається світогляд дівчини-підлітка. Відповідно, образ міста в її уяві формується з низки різких контрастів та категоричних оцінок. Натомість в українській мемуаристиці погляд на радянський Львів дещо роздвоєний. У ньому присутні і позитивні, і негативні оцінки – наприклад, радість від досить поверхової українізації і жах від останніх днів червня 1941 року, коли відкрилися тюрми НКВС.

Сприймання й зображення “німецького” Львова у текстах також неоднозначне. З одного боку, у спогадах того ж О. Тарнавського, В. Кубійовича (“Мені 80”), Ю. Шевельова [38] чи в “Щоденнику” А. Любченка бачимо спочатку напівілюзорний образ відносно щасливого для українських інтелектуалів міста. Водночас у мемуари й художні твори проникає негативний образ “іншого” тодішнього Львова. Це – місто терору, де розстрілюють заручників і знищують євреїв, і де, з другого боку, розвивається польський та український рухи опору. Ці моменти заакцентовані, зокрема, у продовженні мемуарів тої самої Я. Дабулевич-Рутковської під назвою “Місце на Землі”. Окремо слід згадати мемуари Є. Наконечного “Шоа у Львові”. Крізь призму дитячих спогадів автора тут бачимо не тільки вражаючу драму голокосту, сценою якої став Львів, а й роль українців у порятунку євреїв. Зрештою, тут постає цілий клубок мотивів: від життя робітничих кварталів Львова у воєнні та передвоєнні роки до зворушливої дружби львівських дітей – євреїв і не євреїв – на тлі знищення львівського гетто та його жителів [29]. В окремих випадках, як, скажімо, у книжці Р. Савицького “Поцілунок лева” [32] мотиви міста і війни вплітаються у сюжетну канву пригодницького твору.

Окремо слід згадати художній та мемуарний дискурси української радянської літератури. Тут встановився чіткий канон зображення Львова 1939–1944 рр. Спочатку – місто, розбуджене до нового життя “Золотим Вереснем”. Потім, у роки окупації, – осередок фашизму, буржуазного націоналізму і греко-католицизму, з якими борються комуністи-підпільники. Нарешті, починаючи з 1944 р., – знову визволене щасливе місто. Цю схему бачимо, зокрема, у такому продукті радянської “літературної ідеології”, як повість В. Беляєва “Хто тебе зрадив?” [5], за якою згодом зняли кінофільм. Зображення радянського Львова

після 1944 р. також переважно вписувалося в межі цього канону. Цікавими на цьому тлі є спогади тих жителів, які приїхали у Львів зі Сходу України та інших республік тогочасного СРСР. Так, для Є. Короткової повоєнний Львів “на окраїні імперії” [20] – місто старих помешкань із витонченим інтер’єром, “довоєнними” швачками й манікюрницями. Життя в ньому – навчання у Львівському університеті, де викладали професори “старої школи”, але водночас і нічні вбивства військових та партійних працівників. Львів – місто страшне, але й прекрасне – підсумовує вона. Для Г. Комського [19] Львів 1950-х рр. також асоціюється з чистотою помешкань, домогосподарками, консьєржками і няньками, які дотримувалися “польських” порядків і манер. Натомість Львів 1970-х рр., жителями якого стають мешканці довколишніх українських сіл, викликає у нього прихований спротив: місто, на думку Г. Комського, вже втрачає європейське обличчя й потрохи люмпенізується. Образ міста, яке українізується, втрачає свій “дух”, стає одним із наскрізних і у прозі І. Клеха [17]. У польськомовному варіанті книги есеїв О. Матюхіної “В совєцькім Львові. Щоденне життя міста в 1944–1990 рр.” [54], яка, згадуючи події 1970–1980-х рр., теж протиставляє рештки старого польського Львова новому, “селянському”, місту.

Для поляків, особливо вихідців із Галичини, радянський Львів асоціювався з одноманітним люмпенізованим натовпом. Тому в повоєнній польській літературі й мемуаристиці виникають два образи Львова – міста колишнього, “вирваного з польських грудей”, і теперішнього, в якому господарюють ті, для кого воно “чуже”. Разом із тим у польській мемуаристиці та художніх творах фігурує цілком зрозуміла ностальгія колишніх львів’ян за втраченим містом. Так, у пронизаній інтелектуалізмом поезії З. Герберта одним із наскрізних мотивів стає повернення “пана Коґіто” у Львів, його мандрівка шляхами спогадів, а не місцями реалій. (Невипадково присвячений війсьній Варшаві його вірш “Рапорт з обложеного міста” стали пов’язувати зі Львовом.). З другого боку, як у візії А. Хцюка Львів стає центром Великого Королівства Балаку, що простягається аж до Дрогобича, Борислава, Коломиї та всіх інших міст “Місяцевої землі”, тобто, Східної Галичини.

В українському літературному дискурсі 1950–1980-х рр. також простежуються різні образи Львова. З одного боку, тут бачимо виконання ідеологічних настанов компартії: намагання “прославити” його як індустріальне місто у руслі “виробничих” тем соцреалізму. З другого боку, існувало прагнення реконструювати історичне минуле Львова. Так, наприклад, у циклі романів Р. Іваничука (“Манускрипт з вулиці Руської”, “Вода з каменю”, “Шрами на скалі”) відтворено образ міста XVII–XX ст., у творах Є. Куртяка (“Губернаторські вали”) – картину Львова кінця XIX – поч. XX ст. Водночас у художніх (зокрема, поетичних) творах цього періоду бачимо спроби створити сентиментальний образ “міста левів”, які, з одного боку, нагадують про його минуле, а з другого – апелюють до почуттів сучасної людини (Р. Лубківський – “Львів”, Р. Братунь – “Легенда про львівський трамвай”, М. Хоросницька – “Мандрівки по Львову” тощо).

Новий образ Львова як центру національного та національно-релігійного відродження, міста мітингів і демонстрацій виникає в літературі та мемуаристиці аж у 1990-х рр. Водночас у текстах українських літераторів переосмислюється образ довоєнного та радянського Львова. Приклад цьому – белетризована автобіографія того ж Р. Іваничука “Благослови, душе моя, Господа...” [15], де наголошено на існуванні українського Львова в межах Львова радянського. Це, своєю чергою, породжує образ міста як нового П’ємонту, з якого розповсюджується ідея української державності на решту території України. Ще один варіант трактування теми – спогади М. Петренка

“Лицарі пера і чарки”, де створено нетиповий образ “богемного” Львова радянської доби. У книжці Ілька Лемка (псевдонім І. Семенова) “Львів – понад усе!” [26] радянський Львів постає осередком незалежної молодіжної культури 1970–1980-х рр. Водночас у цих мемуарах помітне бажання відновити втрачені зв’язки між до- і післявоєнним Львовом, зокрема між “школою Лема”, радянською і пострадянською 8-ю школою, між символічними Високим Замком (у Лема) і “Святим садом” (у Лемка). Так автор споминів частково намагається відродити старий міф Львова у новій іпостасі. Загалом молодше покоління письменників створює свій, “андерґраундний” / богемний образ міста, зокрема його мистецького середовища 1980–1990 рр., як у книжках Н. Мориквас (“За нас – у Львові”) [28]. Нарешті, у кінці 1990-х та початку 2000-х рр. виникає постмодерний погляд на пострадянський Львів – місто, де еклектично поєднані елементи різних культур (“Місто-корабель” Ю. Андруховича [18, 77-80], “Повернення у Леополіс” В. Неборака тощо). Особливо гостро молоді інтелектуали акцентують на різниці між реальним – поруйнованим та ідеальним – досконалим Львовом. Тут показово є перекладена польською збірка “Львів. Три есе”, де вміщені нариси українських авторів Ю. Прохаська, Ю. Іздрика та Н. Сняданко. Одним із леймотивів цієї книжки (а водночас міні-альбому) можна вважати витримане у дусі постмодерну метафоричне порівняння того ж Ю. Прохаська: “Львів може збивати з пантелику, провадити на манівці, вдавати, що є іншим, іншого кольору, але шанс пізнати його ми отримуємо лише тоді, коли зрозуміємо: Львів має, по суті, колір пожовклого паперу” [57, 31]. Це, своєю чергою, веде автора до іншого образу – картини міста, будинки якого схожі на книжки, що їх кожен читає по-різному; міста-бібліотеки, яку кожен використовує так, як уміє, знає і може. Змінюються покоління “читачів” – жителів, твердить Прохасько, і найголовніше, що ці читачі водночас і бібліотекарі, і “інтерпретатори” міста, в якому живуть. У цьому розумінні мешканці Львова завжди були також авторами, котрі творили місто як текст і реальність.

За перші десятиліття ХХІ ст. Львів став об’єктом художніх експериментів письменників Центрально-Східної Європи, переважно в межах уявного трикутника Україна – Росія – Польща. Автори останніх десятиліть використовували, зокрема, уявлення про Львів як історичне місто, переносючи дію своїх текстів у ХVІ–ХVІІ ст. (“Людвисар. Ігри вельмож” Б. Коломійчука, “Львів самотніх сердець” Ю. Мельникової) та ХІХ ст. – у контексті міфу “щасливої Австрії” (“Лемберг. Під знаменами сонця” А. Хоми, “Мелодія кави у тональності кардамону. Історія забороненого кохання” Н. Гурницької). Він поставав також місцем трагічних подій і непростих міжнаціональних стосунків у місті в час Другої світової війни та Голокосту (“Танго смерті” Ю. Винничука). Зрештою, для авторів і читачів 2000-х рр. історією стали також і львівські події 1970-1980 рр., зокрема місцевий рух хіпі (“Радощі і муки Бориса Штоцького” В. Яворського, “Сни у Святому Саду” І. Лемка), а також і пострадянський Львів на початках незалежності, у непростих 1990-х (“Сторожі тротуару” М. Мишкала, “Duty Free” О. Форостини), зрештою, 2000-х рр. (мемуарно-публіцистична “Моя грішна журналістика” Т. Вергелес. Типи героїв та рецепція самого міського простору в художніх творах на “львівську” тематику, що з’явилися впродовж останніх років, доволі різна. Автори романів та повістей використовували популярний образ (чи, може, стереотип) “львівської пані” як втілення кохання, нервозності й трагізму (“Львівська пані” Ю. Сангала) чи еротичних фантазій і психологічних колізій (“Порядна львівська пані” Л. Клименко, “Курва” Х. Лукашук, які викликали гострі дискусії серед читачів). З другого боку, Львів ставав тлом для зображення міського кримінального дна (“Діви ночі” Ю. Винничука) чи

сценою, на якій розігруються сюжети історичних детективів (“Голова Мінотавра” та “Ерині” М. Краєвського, “Адвокат з Личаківської” А. Кокотюхи). Джерелом художніх сюжетів став також образ львівської молодіжної богеми та її проблем (“Архе” Л. Дереша). До того ж столиця Галичини поставала місцем зіткнення різних видів історичної пам’яті. Внаслідок цього постали альтернативні художні й мемуарні варіанти образу Львова як українського, польського, російського чи російськомовного (як у споминах О. Хохуліна, розповсюджуваних на сайті під провокаційною назвою “Манкурти” тощо) міста. Зрештою, сучасний Львів зображали ареною загадкових історій про львівські особняки у “Борі” Г. Вдовиченко, фантазмагоричних мотивів “Львівської саги” П. Яценка та напівсюрреалістичних сцен із роману А. Куркова “Львівська гастроль Джиммі Хендрікса”.

Це означає, що як “особливе” місто на історичній карті України і Східної Європи Львів продовжує робити доволі стрімку літературну кар’єру. Упродовж його тривалої літературної історії частина художніх творів, есеїв та мемуарів були присвячені місту як такому. Значною мірою вони панегіризували Львів, зображаючи його то твердинею християнства, то оплотом світської культури, то столицею національного П’ємонту, то полікультурним містом, спільною спадщиною українців, поляків та євреїв, то, зрештою, форпостом європейськості на мапі України. Інша частина текстів, у яких фігурував Львів, навпаки, робили його лише умовним пунктом на віртуальній мапі художньої уяви. Пунктом, в якому реальність міського простору була майже витіснена художньою уявою. Для одних авторів важливим був Львів реальний та “свій”, для других це місто, певною мірою, було “чужим”, екзотичним конструктом, який приваблював читачів своєю інакшістю. При всьому цьому Львів як текст залишався (і все ще залишається) полем не лише міжкультурної та міжлітературної взаємодії, а й конкуренції (зокрема, в українсько-польському контексті). І причина цьому – історично мінливий, багатолікий, однак все ще присутній у культурі та літературі міф Львова та Галичини, центром якої він, попри всі зміни, залишається нині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Тернопіль; Львів, 2000.
2. Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк; К., 2004. – С. 90.
3. Бабагура В. Як я став журналістом: Спогади зі студентських років 1928–1934. – Торонто, б. р.
4. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Вид. 2. – К., 1971.
5. Беляєв В. Хто тебе зрадив? Документальна повість. – Львів, 1967.
6. Білас А. Оглядаючись назад. Пережите 1922–2000 і передумане. – Львів, 2005.
7. Вітлін Ю. Мій Львів // *Критика*. – 2002. – Ч. 7–8. – С. 35–37.
8. Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова і воєнного Відня – К., 2002.
9. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Пер. з пол. – К., 2005. – С. 314–318.
10. Голік Р. Львів: місто і міф. – Львів, 2005. – 192 с.
11. Голік Р. Львів: міфи часу і простору // *Хроніка*-2000. – К., 2012. – Ч. 2. – С. 340–410.
12. Горак Р. Львів – місто Івана Франка. – Львів, 2010. – 288 с.
13. Грабович Г. Мітологізації Львова: відлуння присутності чи відсутності // *Грабович Г. Тексти і маски*. – К., 2005. – С. 155–181.
14. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopolis triplex / Пер. з лат. – Львів, 2002.
15. Іванчук Р. Благослови, душе моя, Господа... – Львів, 1993.
16. Калиняк М. Урбаністична топоніміка Франкової прози: трансформація реального топосу в художній // *Українське літературознавство*. – Львів, 2014. – Вип. 78. – С. 69–76.
17. Клевх І. Костел на Привокзальной // *Ї*. – Число 29: Геній місця / *Genius Loci*. – Львів, 2003. – С. 277–283.
18. Книга Лева. Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70–80 рр. ХХ ст. – Львів, 2014.
19. Комський Г. Тени теней // *Ї*. – Число 29: Геній місця / *Genius Loci*. – Львів, 2003. – С. 266–275.
20. Короткова Є. На окраїні імперії // *Критика*. – 2002. – Ч. 7–8. – С. 38–39.
21. Кость С. Львів як об’єкт краєзнавчих досліджень К. Запа // *Проблеми слов’янознавства*. Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 59. – С. 216–221.
22. Крип’якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991.

23. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки. – Львів, 2001.
24. Лезкий М. Охопив щонайширші простори (топонімічний сегмент прозової імаографії Івана Франка) // *Парадигма*: Зб. наук. праць на пошану Миколи Ільницького. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 96-106.
25. Лем С. Високий Замок / Пер з пол. – Львів, 2003.
26. Лемко Г. Львів – понад усе! – Львів, 2007.
27. Львів в українському фольклорі / Збір. та упоряд. В. Сокіл. – Львів, 2006.
28. Мориквас Н. За нас – у Львові. Міти і міфи. – Львів, 2001.
29. Наконечний Є. “Шоа” у Львові. – Львів, 2004.
30. Надріга О. Серед львівських парків. – Львів, 2004.
31. Парандовський Я. Небо пламеніє / Пер з пол. – Львів, 1978.
32. Савицький Р. Поцілунок лева. – Львів, 2006.
33. Українська поезія XVI ст. – К., 1987.
34. Українська література XIV–XVI ст. – К., 1988.
35. Чорнобол І. Bastion тримається // *Критика*. – 2004. – Ч. 1–2. – С. 21–23.
36. Чотик Р. Причинки до флори і фауни Франкового Львова // *Ї*. – Число 29: Геній місця / *Genius Loci*. – Львів, 2003. – С. 165
37. Харчишин О. Український фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя. – Львів: Інститут народознавства. НАН України, 2011.
38. Шевельов Ю. Я – мене – мені (і довкруги). – Харків; Нью-Йорк, 2001.
39. Шухевич М. Моє життя. – Лондон, 1991.
40. Baumgarten A. Zielone czasy. – Katowice, 1960.
41. Bernsand N., Narvselius E. Lviv and Chernivtsi: Two Memory Cultures at the Western Ukrainian Borderland // *East / West: Journal of Ukrainian Studies*. – Vol. 1. – No. 1. – 2014. – PP. 59-84.
42. Bezluda M. Akademya Józka. – Toruń; Warszawa; Lwów, 1932.
43. Dabulewicz–Rutkowska J. Poezja, proza i dramat. Pamiętnik nastolatki 1939–1941. – Wrocław, 1999.
44. Chłędowski K. Pamiętniki. Galicja 1843–1880. – Wyd. 2 – Kraków, 1957.
45. Gregorowicz B. Pamiętnik // *Pamiętniki urzędników galicyjskich* – Kraków, 1978. – S. 35.
46. Hrycak J. Crossroads of East and West: Lemberg, Lwów, Lviv on the Threshold of Modernity // *Austrian History Yearbook* (2003). – No 34. – PP. 103-109.
47. Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690. – Lwów, 1854.
48. Kaden-Bandrowski J. Aciaki z pierwszycznej A. – Kraków, 1960.
49. Kotyńska K. Eseiści o Lwowie. Pamięć, sąsiedztwo, mity. – Warszawa, 2006
50. Laskownick S. Szpada, bagnet, lancet. Moje wspomnienia. – Wrocław, 1970; Lwów: lustro. Obraz wzajemny mieszkańców Lwowa w narracjach XX–XXI wieku, red. K. Kotyńska. – Warszawa, 2012.
51. Leopoldis multiplex: Кн. про Львів / Упоряд.: І. Балинський, Б. Магіяш. – К : Грані-Т, 2008.
52. Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture / Ed by J. Czaplicka. – Cambridge: Harvard University Press, 2005.
53. Lwów: lustro. Obraz wzajemny mieszkańców Lwowa w narracjach XX–XXI wieku / Red. K. Kotyńska. – Warszawa, 2012.
54. Matyukhina A. W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990. – Kraków, 2000.
55. Makuszyński K. Uśmiech Lwowa. – Kraków, 1989.
56. Opalek M. O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamiętnika 1881–1901. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987.
57. Prochaško J. Lwowskie epifanie // *Lwów*. Trzy eseje. – Kraków, 2005.
58. Prokopowych M. Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital, 1772–1914. – West Lafayette: Purdue University Press, 2008.
59. Schleyen K. Lwowskie gawędy. – Wyd. 5. – Warszawa, 2002.
60. Scholginia W. Tamten Lwów – Wrocław, 1992–1994.
61. Tyrowicz M. Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1991.
62. Wittlin J. Mój Lwów. – Warszawa, 1991.
63. Wasilewski S. Niezapisany stan służby. – Wrocław, 1957.
64. Wasylkowski J. Lwowska beletrystyka Lwowa dotycząca // *Wasylkowski J. Lwowskie mistrygałki*. – Warszawa, 2000.
65. Zakrzewski A. Sanatorium Mariówka i medycyna. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975.

Отримано 3 лютого 2015 р.

М. Львів